

ger som udskrivning af de mange mænd til flåden kun meget indirekte kan siges at skyldes f.eks. ændrede klimatiske forhold.

Jeg tror, at Bjarne Stoklund på side 277 rammer hovedresultatet af sin livslange forskning: „Faktisk har det vist sig, at ændringsprocesserne måske er det mest dominerende træk i øens lange kulturhistorie“. Værkets sidste linjer lyder således: „Trods hårde vilkår har man på Læsø Land gennem århundreder formået at skabe et eksistensgrundlag med omstilling til nye klimatiske betingelser og nye økonomiske muligheder i den omgivende verden“. Der er bestemt ingen andre danske øer, der har fået en så indgående og perspektivrig analyse og beskrivelse af de almindelige menneskers levevilkår, som Bjarne Stoklund her har givet. Den er tilmed formidlet på et letlæseligt sprog og med talrige gode illustrationer, især mange fotografier fra omkring år 1900. Jeg kunne ønske mig, at andre ville undersøge tilsvarende øer, så det er muligt at vurdere, hvor speciel Læsø var og stadigvæk er.

Som man ville vente, er bøgerne forsynet med præcise henvisninger til trykte og utrykte kilder og litteratur. Det fremgår tydeligt, at Bjarne Stoklund har været en flittig gæst på Rigsarkivets læsesale i både København og Viborg (tidligere Landsarkivet for Nørrejylland). De fleste henvisninger er korte og præcise, men enkelte fortæller noget mere. Det gælder således bind 2, note 341 (s. 293): „Hjemmesygeplejerske Mannesie Gaarn Larsen, som var født på gården „Juelsminde“ i Byrum fortæller i 1960: I slutningen af forrige århundrede (1800-tallet) blev en religiøs vækkelse skyld i, at sølvet forsvandt fra mange af de gamle læsødragter. Kvinderne solgte det i skæppevis til omrejsende handelsfolk for at kunne give deres bidrag til missionen. Priserne var små, og de smukke smykker blev smeltet om.“ Jeg synes, at det er en så interessant oplysning med vide perspektiver, at den burde være medtaget i teksten. Samme sted er der et fyldigt kombineret register over personer, steder og emner. Søger man efter „missionen“, skal man bare vide, at man skal se under „indre Mission“, men bliver så også belønnet med talrige henvisninger. En litteraturfortegnelse fælles for begge bind er placeret bagerst i bind 2.

Karl-Erik Frandsen

| **ESBJÖRN LARSSON:** *En lycklig Mechanism: Olika aspekter av växelundervisningen som en del av 1800-talets utbildningsrevolution*, *Opuscula Historica Upsaliensia* 52, Historiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 2014, 304 s., 110 SEK.

Den svenske uddannelseshistoriker Esbjörn Larsson er sig fuldt ud bevidst, at han ved at ville analysere Lancaster-metodens (den indbyrdes

undervisning, hvor ældre elever underviser de yngre under lærerens opsyn) indførelse i Sverige, inklusive den skoleudvikling, som metoden var en del af i 1800-tallets første halvdel, bevæger sig i et ret gennemdiskuteret og velbeskrevet område. Dette aspekt ved bogen ses bl.a. af den vægt, som lægges på analysen af undervisningsmetodens disciplinerende aspekter. I nyere historiografi står Michel Foucaults analyse af netop Lancaster-metoden i bogen *Overvågning og straf: Fængslets fødsel* (opr. udg. 1975) helt centralt. For Foucault var denne metode et paradeeksempel på ændrede disciplineringsformer. Hvor de fire andre delstudier om den offentlige debat om metoden, dens økonomi, dens betydning for skriftlighedens udbredelse og dens indhold tildeles fra 20 til 45 sider hver, anvender Larsson hele 75 sider på det sidste delstudie med titlen: „Skiftende former av disciplinering: Växelundervisningens tillämpning inom olika skolformer“.

Bogen udgør som helhed en veloplagt og informativ indføring i, hvad forskellige tidligere fremstillinger har fremhævet om Lancaster-metoden. To årsagsforklaringer på metodens indførelse får særlig opmærksomhed: At den var en billigere løsning end andre (en nødløsning i en tid med få ressourcer) og/eller, at den var særlig egnet til disciplinering og underordning af lønarbejdere i en tidlig kapitalistisk periode.

I et grundigt og kildemæssigt meget veldokumenteret delstudie om de økonomiske aspekter af metodens anvendelse kan Larsson afvise, at den skulle være særlig billig. Paradoksalt nok var de stordriftsfordele, som ophavsmanden Joseph Lancaster selv pralede af i London, kun realiserbare i forbindelse med de mest velfinansierede skoler, som blev oprettet i Sverige. Skolerne i de områder, hvor der faktisk var manglende ressourcer, kunne konstatere øgede udgifter per elev ved indførelsen af metoden og heller ingen store besparelser sidenhen (delstudie 3).

Den anden forklaring (disciplinering af lønarbejdere) har tilsyneladende betydet mere for Larsson. Han er i særlig grad inspireret af Foucault, men vil godt supplere med en social og klasseorienteret analyse. Med kritisk henvisning til Foucault ser han tiden omkring år 1800 som en tid, hvor nye disciplinære magtteknikker blev taget i anvendelse, og bekræfter som en gennemgående tese, at denne tid bevidnede fremkomsten af en ny styringsrationalitet. En ren foucaultsk læsning synes dog ikke helt at tilfredsstille forfatteren i en bog, hvor årsagsdiskussionen i det hele taget står meget centralt.

Han beskriver de svenske tilstande som noget anderledes end de engelske, hvorfra metoden kom i den specifikke form, som Lancaster gav den. I Sverige var der endnu ikke tale om industrialisering og dermed heller ikke tale om en ny arbejdsform. I stedet fokuserer han på sam-

tidens opmærksomhed på de ejendomsløses adfærd som et moralsk og disciplinært samfundsproblem.

I bogens konkluderende afsnit skriver Larsson: „Mot bakgrund av denna sammanfattning av bokens resultat vill jag hävda att växelundervisningens mottagande och popularitet i allt väsentligt var avhängigt av det faktum att de förändrade sociala förhållandena i det svenska samhället gjorde att växelundervisningen kunde ta plats som en lösning på de problem som detta samhälle ansågs brotta med. Dess slutformning såsom en metod som utgick från disciplinära makttekniker gjorde också att den låg rätt i tiden“ (s. 264).

Larssons analyser er generelt meget velunderbyggede, og hans spørgsmål virker velvalgte, ikke mindst ved at der i forbindelse med hvert af de fem delstudier redegøres kort for tidligere bidrag til analysen af Lancaster-metodens indførelse. Dog savner denne læser et opgør med den metodiske nationalisme, som ligger i for enhver pris at finde de stærkeste årsager til indførelsen af metoden inden for en nations egne grænser. Larsson lægger næsten konsekvent vægten på en intern samfundskausalitet, men hvad med metodens enorme internationale spredning? Den væsentligste årsag til, at metoden blev indført netop i Sverige, kunne jo være, at den blev indført overalt. Det var simpelthen noget, „alle“ gjorde internationalt. Dette synspunkt lader det i øvrigt også til, at Larsson hælder mere til i et senere bidrag (i bogen *Classroom Struggle*, red. M. Caruso, 2015).

Enkle komparative spørgsmål i denne bog kunne have styrket analysen helt afgørende. Hvad skete i andre lande, hvor metoden blev indført? Hvor international var argumentationen hos de aktører, som tog initiativet til indførelsen af Lancaster i Sverige? Hvorved adskilte indførelsen af metoden i Sverige sig fra andre lignende tilfælde?

Larsson understreger, at der i Sverige ikke var tale om en top-down beslutning i forbindelse med indførelsen af denne nye metode. Her var i stedet tale om mange aktører, som fra ca. 1810 og frem virkede for metoden med forskellige hensigter. Han deler disse op i private initiativer, kirkelige menigheders initiativer og filantropiske selskaber, som tog initiativ til at stifte Lancaster-skoler. Som bekendt, var det modsatte tilfældet i Danmark. Lancaster-metoden blev indført ved dekret, og udbredelsen blev styret centralt fra midt i 1820'erne. Denne helt anderledes dynamik har ledt til andre forklaringer, bl.a. den, at metodens militære tilsnit skulle have tiltalt Fredrik 6.

Larsson giver en hel del opmærksomhed til forskellen imellem undervisningsformerne, før denne ret anderledes metode gjorde sig gældende og så efter metodens indførelse. Men metodens meget pludseligt aftagende popularitet og dens afskaffelse i løbet af få år (ca. 1850 og frem) får stort set ingen opmærksomhed. For denne læser åbner

den pludselige afskaffelse for andre fortolkninger også af det tidligere forløb. Det virker nærliggende at se metoden som en modedille. Det gør ikke dens særlige disciplineringsformer eller dens rationaler mindre interessante som en „ny“ og anderledes form (jf. Foucault), men når metoden lige så hurtigt kunne forsvinde igen, var de fundne „samfundsmæssige årsager“ så også pludselig væk igen? For eksempel de privilegerede klassers samfundsmæssige behov for at disciplinere underklassen og særligt de besiddelsesløse? Man kan nok ikke konstatere en pludseligt samfundsmæssig ændring af et omfang, som skulle gøre, at denne disciplinering blev anset for overflødig eller overstået.

Hvis man forfølger et andet spor i Larssons fremstilling, bygger dette ligeledes på Foucault-forlægget, dvs. at tidligere pædagogiske disciplineringsformer afløses af nye. I dette tilfælde er det fra en mere personlig lærer/elevrelation til en regulering af selvregulering. Larsson skriver om metoden, at den „beskyldes også för att upplösa det personliga bandet mellan lärjunge och klasslärara; en relation som i denne undersökning relaterats till en äldre form av maktrelationer“ (s. 256). Igen forklarer denne ændring vel meget godt indførelsen af metoden, men slet ikke at den forsvandt igen, og at undervisningsformen gik (tilbage) til læreren som centrum for formidlingen. Denne udvikling fanges noget mere tilbundsgående i Marcelo Carusos større komparative studie udgivet i 2010, som analyserer metodens indførelse og ikke-indførelse i forskellige tyske stater (Preussen og Slesvig-Holsten) og Spanien. Overtitlen på Carusos bog, *Geist oder Mechanik. Unterrichtsordnungen als kulturelle Konstruktionen in Preußen, Dänemark (Schleswig-Holstein) und Spanien 1800-1870* (2010), henviser til en stående og måske endnu uafgjort kamp imellem to pædagogiske styringsrationaler: ånd (undervisning båret af en central lærerperson) eller mekanik (at undervisningsmetoder fungerer „af sig selv“). De sidste års evidensbølge viser som bekendt, at betydningen af læreren som andet end en, der implementerer de optimale metoder, er under stort pres. At lærerens „åndelige“ habitus skulle betyde noget, ses nok som alt for ustyrligt. På den anden side viser „evidensen“ også, at en (stærk og ledende) lærerpersonlighed er altafgørende for læringssoutputtet. Dette skulle være underbygget af evidensen fra 800 artikler, som newzealænderen John Hattie har sammenfattet. Men nok om nutidens skolekampe. Problemet skal blot påpeges hos Larsson, at de store og afgørende årsager til metodens indførelse vel ikke er forsvundet på de ca. 30-40 år, hvor metoden anvendes. Her står Carusos analyse simpelthen lidt stærkere, da den kan forklare både fremvækster, variationer, fravær og afvikling.

Larsson indfører som nævnt klassebegrebet i sin analyse. Han vælger at skelne imellem klassespecifikke implementeringsformer eller

det, han benævner forskellige klassespecifikke styringsrationaliteter. Det er et skel, han er bevidst om, Foucault ikke selv vælger at benytte, og det er også et skel, han modificerer kort efter, han har indført det (s. 257).

Imod hans tentativt fremførte tese om forskellen på så at sige en „underklasse“-Lancaster og en „overklasse“-Lancaster taler observationer af en yderst livlig og „fri“ benyttelse af metoden ved en af de helt store arbejderskoler i London. N.F.S. Grundtvig besøgte denne skole og kom hjem med et helt forandret og positivt billede af metoden. Dette gav stødet til en omtolkning af metoden i retning af visionen om en fri og levende vekselvirkning imellem bønder og borgere i en kongelig højskole i Soer – et spor, som ikke skal følges videre her. Blot giver det anledning til at stille spørgsmål ved Larssons lidt strikse og efterhånden ret konventionelle analyse, som ser mange historiske skoleinitiativer som klassespecifikke og undertrykkende.

Jesper Eckhardt Larsen

| FRODE ULVUND: *Nasjonens antiborgere. Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814-1964*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo 2017, 256 s., 399 NOK.

Eidsvollforfatningens § 2 var en fortsættelse af den danske enevældes restriktive religionslovgivning. Den slog for det første fast, at den evangelisk-lutherske religion skulle forblive „Statens offentlige Religion“, og at borgerne var pligtige at opdrage deres børn i denne tro. Den kaldes jødeparagraffen, fordi den formener jøder „Adgang til Riget“, men rummer i punktummet forud også en anden væsentlig klausul, som ofte glemmes: „Jesuitter og Munkeordner maae ikke taales“. Religionsfriheden blev først formelt indført løbende over de følgende 150 år. Konventikelpakaten ophævedes i 1842, dissenterlov (tilladelsen til at danne kristne religionssamfund) indført i 1845, jødeforbuddet blev ophævet i 1851, jesuitter fik først adgang til Norge i 1956 (altså nittenfemtiseks), og fuld religionsfrihed indførtes formelt først med en grundlovsændring i 1964.

Professor Frode Ulvund fra Universitetet i Bergen undersøger i denne lille bog de begrundelser, der blev fremført i den offentlige debat imod religiøse minoriteter i Norge i 1800- og 1900-tallet, ofte i forbindelse med diskussioner af foreslåede ændringer af de love, der regulerede religionsfriheden. Han har foruden jøder og jesuitter valgt mormonerne som eksempel. Hvorfor grupperinger som haugianerne, læstadianere eller kvækere er valgt fra, er ikke helt klart. Under alle om-